

слов'янську мовну основу і цих скорининських друків, особливо у галузі лексики і словотвору»: *Ісаєвич Я. Д.* Першодрукар Іван Федоров... С. 22.

Потребують уточнення такі посилання: *Соболевский А. И.* Материалы и исследования в области славянской филологии и археологии. СПб., 1910 (Сб. ОРЯС. Т. 88. № 3); Архив Юго-Западной России, издаваемый комиссией для разбора древних актов, состоящей при киевском, подольском и вольском генерал-губернаторе. К., 1914. Ч. 1. Т. VIII. Вып. 1 С. 674—731.

Краківське видавництво (Фіоль і К°)

Тепер за Фіолевою друкарнею залишають лише чотири книги («Часословець», «Осьмигласник» і дві «Тріоді»), зате тільки одна з них, «Тріодь пісна», залишається без вихідних даних: 1972 року в румунському місті Брашові було знайдено примірник «Тріоді цвітної» з аркушем, на якому дереворит «Розп'яття» доповнено стрічкою з ім'ям друкаря. Опис усіх збережених часом примірників видань Швайтпольта Фіоля (92, рахуючи й фрагменти) зроблений Є. Л. Немировським: *Немировский Е. Л.* Описание изданий типографии Швайтпольта Фиоля. М., 1979. Цьому ж видатному російському книгознавцеві належить і найгрунтовніше в сучасній науці дослідження історії цієї друкарні: *Немировский Е. Л.* Начало славянского книгопечатания. М., 1971.

Головні для М. С. Грушевського питання — «для кого призначалися ці видання, які були ініціатори їх, хто фактично цим ділом керував» — не вирішено остаточно й досі, бо явна недостатність видобутої з джерел інформації примушує й сучасних дослідників залишатися на рівні «здогадів». Проте співвіднесення сучасних здогадів із рішучим вирішенням цих питань М. С. Грушевським («для України, українськими руками») виявляє картину цікаву.

Так, Є. І. Кацпржак у популярній брошурі про Івана Федорова висловила думку, що католицька ієрархія вважала Фіолеві видання формою протесту народу поневоленої України: *Кацпржак Е. И.* Первпечатник Иван Федоров. М., 1964. С. 21. Є. Л. Немировський, навпаки, робить такий висновок: «На 44 примірниках виявлено записи російського походження — свідчення того, що Фіоль друкував свої видання якщо й не на пряме замовлення з Москви, то розраховуючи на Москву»: *Немировский Е. Л.* Иван Федоров: около 1510—1583. М., 1985. С. 41.

Я. Д. Ісаєвич, не вступаючи в пряму полеміку з провідним радянським книгознавцем, уточнює його твердження: «Численні примірники видань Фіоля вже в XVI і особливо у XVII ст. були привезені з України і Білорусії до Росії, де довго використовувалися і дбайливо зберігалися (особливо у старообрядницьких громадах)»: *Ісаєвич Я. Д.* Иван Федоров... С. 17. Питання може бути вирішено цілеспрямованим вивченням записів на примірниках, що збереглися. Проте тут треба мати ще на увазі, що, по-перше, в Західній Україні православна книжність знищувалася у XVI—XIX ст. католицькими екстремістами (див. про це примітки до т. II, с. 224). По-друге, якщо у старообрядців Росії існувала конфесійна причина пієтету до книг «дониконіанських», то західноукраїнська людність подібної традиції не мала. Відомо, наприклад, що на початку XX ст. Ю. А. Яворський з надзвичайною легкістю повимінював у тамошніх селян і міщан велику кількість давніх рукописів та стародруків на новітні видання тих самих богослужбових книг. Отже, треба брати певні корективи на гірше збереження православної книжності в Україні.

На думку Я. Д. Ісаєвича, відсутність 1498 року у Фіоля його друків на продаж пояснюється тим, що «тираж було передано замовникам видання»: *Ісаєвич Я. Д.* Иван Федоров... С. 17. Цій здогадці суперечить наведене М. С. Грушевським прохання Турія до гнєзненської капітули від 13 січня

1492 р. про дозвіл «розповсюджувати руські книги, що ним у Кракові видруковані і мають друкуватися». Якщо дійсно були оптові замовники, то про дозвіл на розповсюдження отриманого буцімто ними тиражу вони й мали піклуватися. Взагалі комерційний бік справи не варто недооцінювати.

Що ж до цих гіпотетичних замовників (точніше, можливо, все-таки ініціаторів видання), то Я. Д. Ісаєвич відкидає гіпотезу І. Птасьника, згідно з якою ними були білоруські магнати Гаштовти і Солтани, що тяжіли до унії з Римом (після І. Птасьника її підтримували Й. Фіялек і А. Мартель). Український книгознавець наводить при цьому дуже переконливі докази: «Однак відсутність при імені Казимира титулу великого князя Литовського є серйозним аргументом проти припущення про зв'язок краківських видань з магнатами князівства. Головне ж те, що в тексті книжок нема жодних даних, які б підтверджували можливість їх використання для уніатської пропаганди» (Там само. С. 18). У свою чергу, Я. Д. Ісаєвич висловлює переконання, що найбільше «у виданні церковнослов'янських книг була зацікавлена ієрархія українсько-білоруської православної церкви. Найбільш імовірно припустити участь в організації друкарні єдиного відносно близького до Кракова православного культурного центра — Перемишльської єпископії»; на думку дослідника, головну роль міг відіграти «досить діяльний єпископ Іона», а співпрацював з ним митрополит Симеон (Там само. С. 17—18). Проте, оскільки в кириличних переписуванні книжок і друкуванні не можна знайти інший приклад свідомого приховування імен церковних ієрархів — замовників або «меценатів» переписувачів та друкарів, більш вірогідною все ж таки здається гіпотеза М. С. Грушевського, що тут попрацювали «руки міщанські, що виявили себе у русі братських, може поруч них і рядові зем'янські».

Гострий випад М. С. Грушевського проти внесення І. І. Огієнком «досить неприємної ноти національного суперництва» в розгляд питання про етнічну приналежність «впорядників Фіолевих друків» може здатися несподіваним для тих, хто хоче бачити в ньому «лідера українського буржуазного націоналізму». Слід підкреслити й сучасну актуальність висловленої при цьому думки історика: «Діло, розуміється, не в славі, а в вірнім виясненні факту; бо коли ми відіб'ємо собі славу, а факту не вияснимо, то тільки затемнимо для самих себе історичний процес тієї доби». Ці слова варто було б перечитати тим нашим сучасникам, котрі беззастережно зараховують до української літератури твори С. Ф. Кльоновича, Ш. Шимоновича, братів Зіморівичів. Назріла вже необхідність розробити тут елементарні критерії «українства» (подібні хоч би до таких, що їх запропонував колись О. А. Назаревський для повісті) та розпочати науково-об'єктивне обговорення спірних імен і творів, запросивши до розмови й іноземних учених, насамперед поляків і білорусів. Докладніше про цю проблему див.: *Росовецький С.* Українська література XVI—XVIII ст. та інші слов'янські літератури // Рад. літературознавство. 1986. № 7. С. 69—70.

Церковні заходи

Історія української церкви XV—початку XVI ст. після М. С. Грушевського майже не вивчалася. Деякі думки розділу використовує І. І. Огієнко: *Огієнко І. І.* Українська церква. Нариси з історії української православної церкви: У 2 т. Т. 1—2. К., 1993. С. 102—123.

Про московські собори 1503 року див.: *Моисеева Г. Н.* Валаамская беседа — памятник русской публицистики середины XVI века. М.; Л., 1958. С. 20—33; *Казакова Н. А.* Вассиан Патрикеев и его сочинения. М.; Л., 1960. С. 26—35.